

Psikolojia alorrean pizkunde aintzindari:

Huarte Donibaneko ⁽¹⁾

Egille: Isidoro Fagoaga.

Euskaratzaille: Yon Etxaide.

Naparroa'ko Erreiñuak, malkartsu delarik alderdirik gehienetan eta lurraldez luze-zabal urrikoa, bere historian zear gudu gogorra sustengatu behar izan zuen —batzutan odolezkoa, bestetan diploma-ziatzkoa— bere buru-jabetasunari eutsi ahal izateko. Lur-nausitze (2) historikuen eta jesta-kantuen bidean kokatua egonik —gogora dezagun lehendabizikotan Karloman'ena, Erroldan haren zaldun gailena eta Orreaga'ko ausiabantza (3)— eta Estadu ahaltsu ta handinahiez

(1) Jatorrizko izenburua: "Un precursor Renacentista de la psicología: Huarte de San Juan". Buenos Aires'ko "La Prensa" albistarian argitaratua izar zen 1966'ko Abenduaren 4'an. Gaztelerazko "Renacimiento" hitza honela definitzen du hiztegiak: "Época en que se despertó vivo entusiasmo por el estudio de la antigüedad clásica". Beraz, definizio honen arabera "Itxarkunde", "Esnakunde" esango genduke euskaraz. Erdal-hitzaren itzulpena, ordea, "Birjaiotza" litzake. Guztiok baiño hobeto iduri zait, ordea, "Pizkunde" hitz xarmanta. Gure Huarte, Donibane Garazi'koa zen. Honetxegatik uste dut "Uharte" izanen zela bere deitura eta ez "Huarte", baiñan berak Ahuñamendi'z honuzko idazkera onartu zuenez gero, ez-tugu ikutu nahi izan. Oстера, "San Juan" euskaratu egin dugu, bere sorterrria Donibane baita euskaraz.

(2) Invasiones.

(3) Rota de Roncesvalles. Orreaga, Orierriaga ere esaten da. "Ausiabantza" = derrota.

inguratua, baliagarri egin zuen bere semeen heroismuagatik eta bere lurraren malkartasunagatik, Dante'k bere «Jaungoikozko Komedia»'n bota zuen deia:

...o beata Navarra
se s'armasse del monte che la fascia.

(Oh, zorionekoa Napparroa defendi ahal ba'ledi inguruko zaion mendiaz!)

Dei hau, ongi ikusten denez, baldintzagarri da; geroago, ordea, Biana'ko Printzeak tankera alegoriku batean sendoetsi zuen, honek ezkuta (4) bat dibujatu baitzuen, bi zakur ezur baten disputan ari, eta oiñean jakingarri hauxe: *Utrunque roditur* (Bi aldetatik karraskatzen edo hozkatzen naute).

Egiatik hurbillago ibilli zen —historiak darakuskigun bezala— nappar Printzea, Florentziar olerkari hilleziña baiño. Halaxe, 1512'garren urtean, zakurretako batek, Fernando Katolikuaren izena harturik —«jo-bideen zillegitasuna alde batera utziz», Menéndez y Pelayo'k dionez— ekin zion ezurrari eta egun gutxitan irentsi zuen. Seiren bat gelditzen zen karraskatzeko; hamarki (5) batzuek geroago eta hobekiago ondurik, beste zakurrak irentsi zuen; hau, Biarnotar on-jario hura zen, «meza baten truk» Frantzia'ko koroia jantzi zuena, Henri IV'gna. izena hartuz, eta kanta zaharrak dionez «galai berde» bat omen zen, bere lurreko mosketeru batek bezala edaten eta gudukatzen zekiena.

Ahuñamendi'ko Erresuma zaharraren zatiketak egoera zail eta nahasi batera ekarri zituen beronen sortumeak: alde batetik gaztelarrek baitziren eta bestetik frantsesak; nappar ez beste, zer nahi. Hau dela-ta, mendeku makurretatik salbatzeko ihesari eman behar izan zioten, batzuek Iparraldera eta bestetzuek Hegoeldera. Ioane Huarte gaztearen familiak —jakintzaren munduan Huarte Donibaneko izenaz ezagunagoa izanen zena— Hegobidea hautatu zuen; Gaztela lehenengo eta Andaluzia'ko Jaen probintzia gero.

Eragin handia izan zuen, nunbait, gure mutillagan bere gurasoen erabakiak. Donibane-Garazi'n sortargia ikusirik —orain Behe-Napparroa deritzaiogun Seigarren Jaun-herriko (Merindadeko) buru iragan denboretan—, bere sehaskaren oroipenak bizitza guziaren zear irauan zion; horrela, biziera berria hartzeko garaia heldu zitzaionean, galdutako sorterriko emakume batekin ezkondu nahi izan zuen! Agata Berasko.

(4) Escudo.

(5) Hamar urteko aldia, "ehunki" ehun urtekoa bezala.

HIRI ARROSATIK LUR LAKAR ETA GOGORRERA

Benetan zen oroimin honen merezigarri Donibane-Garazi, «hiri arrosa», olerkari batek deitu zionez. Arrosak dira, izan ere, haren eliza gotikua, kanpatorre zaharra eta haren zubi zaharra; arrosak Naparroa'ko Legerri-Etxea (6), Apezpikuen presondegia eta mendendun harresiak eta arrosak ere hegal zabaleko bizitegiak, euren zimenduak Urhandi'k bustitzen dituelarik, izen hau ematen baitio Euskal-erri'ko mintzaira zaharrak «Nive» hibaiari (7).

Huartetarrek uzten zuten lurraren eta arkitu behar zuten berriaren, hots, «lakar eta gogorra»'ren artean, kontrastea ezin zitekean nabarmenagoa izan.

Linares'en urte batzuek eginda gero bere gurasoen laguntasunean, Ioane Jaungoikoarena Alcalá de Henares'era aldatu zen, Unibersidade hotsandiko hartan sendagintza eta filosofia ikastaroak egiteko. (Alcalá'n, eta ez Oska'n (8), hutsegitez dion bezala Marañón doktoreak, Napar jakintsuaren bizitzaz eta obraz egindako estudio labur eta mamitsuan.)

«CALA Y CATA DE INGENIOS»

Compluto'ko (9) Ikastetxe-Nagusian matrikulatu zen Huarte gaztea 1553'an. Sasoi hartarako ezagun zitzaizkion tipuak eta aiurriak (10) antzemateko doaiak, hala ikasleenak, nola irakasleenak. Biguri-Aramayona'k adierazten digunez, etzioten erakarri behin ere ez lehenengoen libertimendu zalapartatsuak eta ezta lilluratu ere bigarrenen dialektika eta erretorika iaioatasunak. Harentzat, Unibersidadea, baretasuna eta sakontasuna zerion ikaskizun jauretxea zen. Haren helburua berriz: «Adimenen sundatzeari eta haztatzeari ekin» («hacer cala y cata de ingenios»).

1555'garren urtean, batxiller mailla atzeman zuen sendagintzan eta azkenik, 1559'ko Abenduaren 31'an, halabeharrezko zeremoniekin, doktore borlaz gaiñera, Humanidade Lizenziaturaren agiria jaso zuen, hots, bere promozioiko lehenengo lumerua egiten zuena.

Laister tokatu zitzaion bere zientzia eta pazientzia probatu beha-

(6) Casa de los Estados de Navarra.

(7) Eztakigu nun oiñarritu den Fagoaga jauna "Nive" hibaia euskaraz "Urhandi" dela esateko, zeren, guk dakigunez, beronen euskal-izena "Errobi" baita.

(8) Huesca.

(9) Alcalá de Henares'en izen zaharra.

(10) Izaerak (caracteres).

rra. Peste izurrite batek eraso zuelarik Baeza, Huarte'k bere izate guzia eskeiñi zuen gaitzaldia «mozteko» eta gogor saiata gero ardie-tsi zuen oscki. Hiri-Kontselluak, bere langintzan aditzera eman zuen iaiotasunaz gaiñera, «gizon jakite handikoa» zela ikusirik eta gogoan harturik, hiriko mediku tituludun izendatu zuen.

LIBURU HILLEZIN BATEN MAMITZEA

«Gizon jakite handikoaren» aipamen hau, laister sendoetsiko zuen doktore naparrak urte batzuek mundura irauli zuenean bere liburu hilleziña: «Adimenen azterketa zientzietarako. Bertan aditzera ematen da gizonen arteko iaiotasunen bereiztasuna eta bakoitzari zer ikaskizun klase dagokion. Obra hau ernai irakur dezanak igarriko dio norbere iaiotasun tankerari eta hobeto dihoakion zientzia hautatzen jakingo du eta menturaz hartan ari izana ba'litz. ohartuko da haren antze naturalak eskatzen zionarekin asmatu ote zuen. Ioane Huarte Donibane'k egiña, sortzez Donibane Garazi'koa.»

Titulu luze honek bere helburu bikoitza aditzera ematen du. Lehendabizi: giza-adimenaren gaitasun diferenteen haztatze eta ezagutzea, eta bigarrena, zientziaren edo langintzaren probetxurako eta zabaltasunerako hobeki egokitzen den gaitasun haietako bakoitzean saiatzea.

Beste hitzez: lehenengoz oiñarritu zuen eta zientzia-zimendutan oiñarritu bokaziñoen jobidea, «gure egiazko destinuaren dei aginkor eta geldiezin hori», Ortega y Gasset'ek dion bezala. Iritzi hau Marañón'ek sendoesten du, zeren honek baieztan (11) baitu, Huarte'k, argibide hori emateaz gaiñera «gardentasunez (12) ikusi zuela giza-tankera bereizien arteko har-eman eta halaber izaera desberdiñen artekoa eta hain zuzen gaurko zientziaren prolemetako kezka bat hauxen da».

Esan diteke bada, psikolojia eraberrikoaren goiargi fisiolojikuak eta espermentalak, napar gizatiar (13) handian daukala hasiera-emalilea. Aita Maurizio Iriarte jesuitak —egille honi eta bere lanari orain arte ezagutzen dugun estudiorik osoena eskeiñi diona— hirurogeitamarik gora jotzen ditu nahiz jatorrizko hizkuntzan, nahiz itzulpenetan egin diren ediziñoak 1936'gn. urteraiño. Iraulpen onenen artean alemana jo dezakegu, Lessing'ek egiña eta komentatua.

Hainbeste goraipamenen artean, ordea, hauekin bat etzetorren iritzirik izan zen: Aita Jerónimo Feijóo'rena, alegia, zeren honek

(11) Baietz-tu, baieztu = afirmar.

(12) Con nitidez.

(13) Humanista.

hitz puztuz baitzion: «Egillearen Physikak doi-doi balio du idazten erabillitako tinta». Penagarri da aitortzen, baiñan España izan zen haren liburuak zabaltasunik urriena izan zuen lekua. «Gure sorteriaren berezko eritasuna —botatzen du Ramón y Cajal'ek diagnostiku gixa— filosofiaren eta zientziaren axoleza izan zen eta Sancho-panza-kumetasun bihotz-urragarri bat.»

FEDE-EPAIMAHAIAREN AINTZINEAN

Irakurle espānolaren axoleza honi, Fede-Epaimahaiaren gehiegizko lehiak eta zorroztasunak jarraitu zion, aintzinate ez baldin ba'ziztaion. Nahiz-ta zentsuratzailleen goraipamenak jaso —eta zegokion onespena edo «imprimatur» delakoa eman baldin ba'zioten ere—, aipatutako epaimahaiak liburua gaitzetsi egin zuen eta garbiketa-legera makurtu behar izan zuen. Inkisiziño-zentsuraren mutiburik nagusiena, egilleak garuntegiaren (14) eta adimenaren arteko har-emanaz sustengatzen zuen dotriña izan zen. Horrela, arimaren hilleziñaz ari den kapitulua, osorik baztertua izan zen. Beste pasarte batzuek zuzentzea ere behartu zitzaion. Esaterako, animaliei aitortzen dizkien «adimen, zuhertasun (15) edo bertute modu batzuek, erruki-izana, justizi-izana eta abar bezala. Eta azkenik baztertua izan zen liburuari buru-emangarri zekarren Jesukristo'ren izaera-azalpena».

Huarte'ren obraren balioa, ez soilki hitz-ederrezkoa, zientziatzkoa baizik, atzerrian izan zuen zabalkundean ikusten da. Borden'ek dio, napar jakintsuaren ideiak Montesquieu'ren «Izpiritu Legetan» izan zutela eragiña. Floegel'ek, «Adimenaz» bere liburuan esaten du Huarte adimen-erraldoi (16) bat izan zela. Gall eta Lavater zientzizgonak, eraberriko frenolojiaren aintzindaritzat jotzen zuten. Borinsky'k aditzera ematen du, delako obra garuntegi-topografia baten lehenengo saioa dela. Garuntegiaren antolabideari eta talentuargibideari (17) dagokion tesis hau, Diego Arotza napar-erronkariar doktoreak sendoetsi zuen XVIII'garren mendean, bere «Tesoro de las excelencias y utilidades de la medicina y espejo de prudente y sabio médico» tratubidean; aipaturik daukagun Aita Iriarte'ren iritzian, obra hau «mende harek gisa hontako lanetan utzi zigun preziagarriena da». Pizkundearen eta Eraberritzearen (18) mendea —eraxten dugu guk—, gizon handietan oparoena, gure Huarte bezalaxe usterik

-
- (14) Cerebro.
 - (15) Prudencia.
 - (16) Genio.
 - (17) Orientación.
 - (18) Reforma (Elizarena).

Erasmus Rotterdamgo, Lutero, Rabelais, Paraceslo, Fray Luis de León, Miguel Angel, Shakespeare, Ambroise Paré, Teresa Avilako, Camoens, Montaigne, Lope de Vega, Ronsard, Quevedo eta, hamaika gehiagoren artean, Maquiavelo deabruzko hura, Printze modelu baten asmatzaille, geroak hain oparo eta hain bihurriro imitatuko zuena.

CERVANTES'EN ARGITURRI HANDIA

Huarte'ren obra, gure mendearen hasieran, ustekabeko ernealdiz, egun-eguneko ogi bihurtu zen. 1905'garren urtean izan zen, «Don Quijote de la Mancha», Cervantes'en obra gaillena agertzearen hirugarren ehunurren-ospakizuna zela-ta. Halako gertaera oroigarria ospatzeko argitaratu ziren konta ezin ahal estudio eta artikuluetan, opuskulo bat azaldu zen, ernealdi (19) handi baten pizkarri ez-ezik, eztabaida sutuen sortzaille izan zena. Rafael Salillas, omen handiko zigorlariaren (20) idaz-saioari gagozkio. Beronen titulu harrigarriak honela zion: «Un gran inspirador de Cervantes: el doctor Huarte de San Juan y su Examen de Ingenios» (Cervantes'en argiturri handi bat: Huarte Donibaneko doktorea eta haren Adimenen Azterketan).

«Tesis bitxia, berria bezain begirune gabea», Cervantes-zale batek bere glosategian kalifikatzen zuenez, estudiatua izan zen ordea eta atzanean osoki onartu zuen nazio barruko eta kanpoko irizlari sail hazi batek.

Ulgerarri diren arrazoiagatik, gai honek eskatzen duen komentariorik ezin eskeiñiz hemen, errenka laburretan bilduko dugu «Cervantes'ek Huarte Donibancko'ri zor dion gogo-mendetasuna» (21) deritzaiokeguna. Has gaitezen esaten, zigorlari espñola kultura eta adimen handiko gizona izanik, Cervantes'en estudio-alorrean zeharo berri diren oharpen sarkorrak dituela haren tesisak. Erreparu batzuek jarri zaizkio, noski, Camille Pitolet hispanistaren gixakoak bezala; beronen ikusmira, ordea, zalantzarik gabe alderdikoi denez, apalgarri eta maxiatzaille da. Ostera, Salillas'en eta beronen postuladoren aldekoak oparo gaillentzen zaizkie lehenengoei kalidadez eta gehiago izatez. Postura hontan argibidea egin zuena William Confort ingelesa izan zen, Salillas'en arrazoibideak bete-betean sostendu baitzituen, gero komentatzaille iaio (22) talde bat jarraitzen zitzaiolarik, hala

(19) Testuan: expectación.

(20) Testuan: penalista.

(21) Testuan: dependencia espiritual.

(22) Zuhur, zoli, zorrotz (sagaz).

nola, Bonilla, San Martín, Díaz eta askoz gehiago, Aita Maurizio Iriarte'rekin gaiña jo arte. Beronen ikuspidea Huarte'ren teoriez eta Salillas'en tesisaz, estudio akigarri (23) bat bezala kontsideratu beharra dago.

Aita Iriarte'k, bere liburuaren pasarte batean honela dio: «Cervantes'ek bere obretan Huarte doktorearena erabili zuen eta ez hahemenka bakarrik, biazik-eta bere sorkarien zainbizia (24) berbera ikutuz.» Eta aintzinago gaineratzen du: Kijotea «Adimenen azterketa»ren zantzupean (25) bizi eta hil zen. Cervantes'ek Huarte doktoreari zor dion argi-iturri (26) handia zera da: Gizanagusiaren (27) izaera idurikatzen eta gidatzen jakitea bi egituren atsegiñezko har emanean, hots, psikologikua eta temperamentuzkoa. Eta haren egilleak guztihonen ezaumena izan zuen, zeren sinistua baitzegoen gorputz-gaitasunez arimaren nolakotasunen berri jakin zitekeala eta bidebatez hauekandik kanpokoak edo gorputzarenak igarri. Cervantes'ek ematen digun eromenaren ezautasun (28) azalpenean, bi puntu nagusi daude gaitzaren giltza bezala direnak; eta bi puntu edo ideia nagusi hauek bete-betean dira «Adimenen azterketa»ren psikopatolojiarenak. Hala nola garuntegi igartzeak dakarren humore nahastea eta ondorenez datorren idurimen zauria. Kapare adimentsuari (29) «lo gutxi egitez eta asko irakurtzez garuntegia idortu zitzaion», zeren Huarte doktoreak Cervantes'i erakutsi bezala, «egun guztiko esna egoteak garuntegia sormintzen (30) du eta gaueko loak ezetzen eta sendotzen».

«ADIMENEN AZTERKETA» ETA «GURE ADIMENEN ERRALDOIA»

Beste gogohargarri (31) batzuek gain, hala nola, testo parekatzea, hitzetan bat etortzea eta esaldien antza, Aita Iriarte'k honela bukatzen du bere azterketa zorrotza: «Iñork ez beza dudarik egin Huar-

(23) Exhaustivo.

(24) El nervio de sus creaciones.

(25) Ziñupean (bajo el signo).

(26) Inspiración.

(27) Héroe = personaje principal de la novela o del poema.

(28) Egilleak "síndrome" hitz teknikua baiñan gutxi ezaguna darabil.

(29) Al ingenioso hidalgo. Oihenarte'k dio: "Kapare da bilaun eztena, ez eta xoil aitoren seme, bana bien arteko, España'n hidalgoa den bezala" ("Atsotitzak", 32 hor.). Bilaun = villano. Aitoren seme edo aitonen seme = gentilhomme.

(30) Sortu, gogortu, moteldu. Testuan: entumecerse.

(31) Consideración.

te Donibaneko doktoreak Cervantes'en baitan duen eragingarriaz. Egindako induziñoak, ondorengo premisa hoetatik hartzen du argi: ezin konta ahala pasadizutan eta iritzemanetan bat etortzea, eta noski, bat etortzeok ezin dakizkioke erantxi kasualidade soil bati; beronen mamia ezin diteke beste iturburu batekotzat jo, hain da napar psikologoaren baita-baitakoa. Huarte'rengandik jaso zuen eragiña, gaiari baiño tankerari dagokiona hobeto izan zen. Bere adimena oldozteko (32) norma modernutan kategorizatzea izan zen, karakterolojiaren begirakun zorrotzei idekitzea, barnebidetako psikolojikuan sakontzea. Horrela, «gure adimenen erraldoiak», «Adimenen azterketa»'ri eskerrak, berearen zuribide osoa ardietsi zuen: eta honen adimen gaillenek emankizunaren odola Kapare Adimentsuaren zaiñetan dabil. Eta beste gogoeta sakon batzuen ondoren, honela bukatzen du: «Salillas'ek txit ederki juzgatzen du, iñolaz ere, eleberri hilleziñaren izenburua (33), egilleak argi-emailleari egiten dion bihotzagiri (34) bat dela.»

Bukaera bikaiña, ikusmen argitasunez eta sakontasunez goiargituak (35) izan zirèn bi adimen handien, edo hobeki esan, adimen gaillenen (36) laingoa.

Donostia'n, Uztaillak 4, 1973.

(32) Pentsatzeko.

(33) Encabezamiento.

(34) Dedicatoria.

(35) Inspirados.

(36) *Adimen handi*, "grandes ingenios" en ordez erabili dut eta *adimen gaillen* "genio" adierazteko.

